Олександр Левченко

Видатний український радянський офтальмолог Володимир Філатов — реальний претендент на премію Нобеля

м. Тернопіль

У статті, на основі раніше невідомих джерел та публікацій, висвітлюються перспективи здобуття Нобелівську премію в галузі фізіології і медицини українського радянського вченого-офтальмолога Володимира Петровича Філатова (м. Одеса), дано стислий огляд його наукових досягнень та новаторських успіхів у лікуванні захворювань органів зору людини.

Українське походження багатьох нобелівських лауреатів — незаперечне, а зв'язки України з інтелектуалами світу давні й багатогранні. Українські інтелектуали тривалий час безпосередньо причетні до міжнародного нобелівського руху, ряд наших вчених і громадських діячів активно співпрацювали з нобелівськими установами, включаючи номінування на премію гідних претендентів на премію Нобеля — громадян різних країн. Тепер особливо важливо продовжувати пошуки і виявляти нові імена та справи реальних вітчизняних претендентів на цю нагороду.

Сьогодні ми можемо достеменно говорити найперше про наших претендентів, які висувалися на премію в період з 1901 до початку 1960 р., враховуючи 50-річний термін суворо закритого зберігання документів Нобелівських комітетів. Отже, матимемо підтвердження достовірності фактів номінування на премію, наприклад, В. Стуса, О. Гончара та інших претендентів з України лише після того, як документи за відповідні періоди будуть відкриті нобелівськими установами. Проте дослідження продовжуються і за цих умов. Відтак, цілком можливі доповнення до вище перелічених українських номінантів на премію.

Посилаючись на фундаментальну працю «Советский Союз в интерьере нобелевских премий...» автор якої російський професор А.М. Блох мав широкий доступ до архівів нобелівських установ, наводимо прізвище раніше нам невідомого претендента на Нобелівську премію з України. Зокрема, 1905 р. номінувався на премію в галузі фізіології та медицини Сергій Іванович Чирьєв з м. Києва (1850-1915). Він, уродженець м. Самари, був професором Київського університету, відомий фізіолог. Вчений успішно займався дослідженням серця та внутрішньосудинного тиску тощо [1]. Але в 1905 р., нобелівським лауреатом став інший уродженець України — Ілля Мечников, який отримав це міжнародне визнання за дослідження явища фагоцитозу [2, 3].

Вивчаючи в Стокгольмі списки офіційно зареєстрованих номінантів з колишнього Радянського Союзу на премію в галузі фізіології та медицини, зокрема, за 1948-1953 рр. професор Блох несподівано виявив ім'я видатного українського радянського вченого-офтальмолога Володимира Петровича ФІЛАТОВА. Це справді для нас вельми важливе відкриття.

Кандидатуру Філатова, яка після попередніх експертних оцінок і процедур потрапила до так званого «малого списку» реальних претендентів на премію, запропонував румунський професор із університету в Яссах Г. Настасе [4]. У своєму аргументованому

поданні номінатор посилається на праці академіка В.П. Філатова та результати здійснених ним унікальних на той час операцій, пов'язаних з трансплантацією рогівки ока та інших тканин, викликаних захворюваннями органів зору, а також при лікуванні деяких небезпечних змін шкірних покривів.

Номінатором кандидатури В.П. Філатова на премію Нобеля виступив не вітчизняний вчений, а зарубіжний, проте це не дивина. По-перше, ім'я Філатова користувалося у вченому світі особливим, можна сказати, якимось магічним впливом і авторитетом, а по-друге, наші, вітчизняні вчені, письменники, політичні діячі переважно знають себе, а своїх вельми успішних колег шанують далеко не завжди. Можливо, це є однією з причин того, що наші співвітчизники так довго не отримують цю видатну нагороду. Адже нобелівські установи, скажемо так, надають перевагу претендентам, запропонованих їх співвітчизниками.

Філатов В.П. народився 1875 р. в с. Михайлівське Пензенської губернії (Росія). Невдовзі його сім'я переїхала в м. Симбірськ (нині — Ульяновськ, РФ). Тут Володимир навчався в гімназії, закінчив медичний факультет Московського університету [5]. Батько майбутнього видатного українського лікаря-офтальмолога працював хірургом та фахівцем з очних хвороб Симбірської земської лікарні. Під впливом батька Володимир Петрович присвятив своє життя і працю боротьбі з тяжкою недугою — сліпотою та вважав, що кожна людина повинна бачити сонце. У Москві, зокрема, офтальмологію він вивчав під керівництвом визначного російського офтальмолога професора Крюкова, в якого, після закінчення університету, залишився ординатором і перейнявся проблемою пересадки рогівки, поглиблював свої знання і досвід на практичній роботі в Московській очній лікарні, вивчав основні хвороби очей та методику їх лікування, вдосконалював оперативну техніку.

На запрошення професора Голованова 1903 р. Володимир Фі-

латов переїздить на роботу в Україну, в Одесу, яка назавжди стала його рідним краєм. Тут працював у клініці очних хвороб Новоросійського (нині Одеського національного університету ім. І. Мечникова). З цією клінікою та заснованим Філатовим в Одесі Українським науково-дослідним інститутом очних хвороб і тканинної терапії було пов'язане життя видатного лікаря і вченого. В Одесі він захистив докторську дисертацію на тему: «Учение о клеточных ядах в офтальмологи». Ця праця вийшла в світ окремим виданням 1908 р., а 1909 р. Філатов став приват-доцентом, через два роки — завідуючим кафедрою та клінікою очних хвороб медичного факультету, якою керував до останніх днів життя. В Одесі Філатов особливо зацікавився проблемою сліпоти, що настає від появи більма. Поступово розробив свій метод боротьби з сліпотою методом пересадки рогівки та не погодився з песимістичним твердженням, що такі хвороби як атрофія зорового нерва, пігментний риніт, ускладнення короткозорості та інші нібито не підлягають лікуванню. 1933 р. вчений розробив новий метод лікування спочатку очних, а потім і інших захворювань — тканинну терапію, завдяки якій ряд хвороб, які до Філатова вважалися невиліковними, тепер піддаються лікуванню. Філатов вперше здійснив повну пересадку рогівки. Експерименти перервала світова, а потім громадянська війни. Повернувся до трансплантації органів лише 1923 р., зацікавився пластичною хірургією і поступово відкрив широкі можливості пластичного відновлення різних частин тіла, особливо пластичної хірургії обличчя. Пізніше В.П. Філатов запропонував свій принципово новий метод пластики за допомогою так званого «круглого стебла», названий «методом Філатова», що виявився особливо ефективним у роки війни, коли широко застосовувався хірургами для подолання дефектів у поранених радянських вояків.

Володимир Філатов користувався високим авторитетом в радянської влади як лікар і вчений світового класу. Тому він не мав перешкод для поїздок за кордон, де вивчав досягнення вчених-

офтальмологів щодо хірургії органів зору. І не вибачав іноземним колегам крадіжок його новаторських методів, привласнення результатів своєї праці. Так, він публічно засудив дії британського хірурга Гілліса, який приписував собі філатовський метод пластики на «круглому стеблі». Лише після тривалої боротьби Філатову вдалося змусити Гіллеса публічно, в науковому американському журналі «Хірургія, акушерство і гінекологія» визнати першість Філатова в цьому питанні.

До клініки Філатова приїздили хворі з різних республік Союзу РСР та зарубіжних країн. Тому радянський уряд вирішив створити в Одесі велику клінічну та експериментальну базу з офтальмології. 1936 р. організовано Інститут, названий іменем Філатова. 1939 р. для Філатовського інституту побудовано просторий, трьохповерховий корпус, вчений отримав всі умови для плідної наукової та практичної роботи.

У роки війни Інститут Філатова перетворився в спеціалізований госпіталь, що надавав невідкладну допомогу пораненим учасникам оборони Одеси. Філатов з частиною співробітників евакуювався до П'ятигорська, потім в Ташкент, де безперервно лікував фронтовиків, багато зробив для відновлення здоров'я захисників вітчизни та населення Узбекистану. При цьому Філатов не полишав наукову та просвітницьку діяльність: лише в період Другої світової війни видав монографії та брошури: «Офтальмология на службе в Красной Армии», «Круглый листок в офтальмологии» та ін. Пізніше опубліковані праці В.П. Філатова «Оптична пересадка рогівки і тканинна терапія» (1945, 1948 рр.), «Тканевая терапия» (1948 р.), «Мои пути в науке» (1955 р.), «Операции на роговой оболочке и склере» (1960 р.) «Избранные труды» (тт. 1-4, 1961 р.).

Одеса, як і вся звільнена від фашистських окупантів Україна, була в руїнах. Повернувшись сюди, В.П. Філатов, разом із співробітниками, взявся за відновлення будівель та обладнання Інституту. Пізніше він дякував Микиті Хрущову та місцевим партій-

ним і радянським керівникам, завдяки підтримці яких клінічну та лабораторну базу було відновлено та суттєво розширено.

У повоєнні роки в Радянському Союзі, мабуть, не було дорослої людини, яка не чула про Філатова. Його ім'я знали в багатьох країнах, воно було загальновідоме. Радянська країна була оточена «залізною завісою», перебувала в стані оголошеної їй «холодної війни», а в Одесу, до Філатова, приїжджали з усіх усюд, щоб повернути втрачений зір. Від нього чекали чуда і поранені червоноармійці, які втратили зір на фронті, і колгоспні трактористи, і лісоруби Сибіру, і лідери компартій, і королі та арабські шейхи.

Філатов — лікар і вчений зі світовим іменем. Він вніс багато нового та оригінального в українську і світову офтальмологію, дав поштовх тканинній терапії, що знайшла застосування в різних галузях медицини, запропонував хірургічну методику пластики на «круглому стеблі», розробив і ввів у практику хірургічної офтальмології методи пересадки рогівки очей померлих, опрацював власні методи лікування глаукоми, трахоми, травматизму в офтальмології. Філатов нерідко повторював своїм учням: «Все, що впливає на ціле, впливає на частину, все, що впливає на частину — впливає на ціле. Тому кожна хвороба організму справляє негативний вплив на орган зору, а всяке захворювання органу зору впливає на весь організм». Цей афоризм належить основоположнику офтальмології Карлу Максимовичу Беру (1792-1876) — відомому біологу та ембріолог [6], якого шанував і вчення якого розвивав В.П. Філатов.

За піввіку лікарської практики Філатов провів тисячі операцій, як авторитетно стверджує його учениця й соратниця, академік Н. Пулковська, хірургічним втручанням Філатов повертав зір навіть безнадійно хворим [7]. В Одеському Інституті Філатова, навчалися, переймали досвід кілька поколінь українських і зарубіжних окулістів та хірургів інших спеціалізацій. Вчений і громадянин вів також значну громадсько-політичну діяльність, як академік, член

вчених рад, депутат Одеської міськради та Верховної Ради УРСР. За видатну працю «Оптическая пересадка роговой оболочки и тканевая терапия» 1941 р. йому присуджена Сталінська премія I ступеня. 15 липня 1950 р. В.П. Філатову присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці «за значні наукові відкриття і видатні заслуги в галузі лікування очних захворювань та підготовку наукових кадрів, у зв'язку з 75-річчям від дня народження». Нобелівської нагороди йому присудити не встигли. Проте, цей факт ніскільки не применшує значимість особистості В.П. Філатова в нашій вітчизняній медичній науці.

Якщо доля дає талант, то нерідко повною дещицею. Філатов не лише видатний лікар-офтальмолог і хірург, вчений і вихователь медичних кадрів, він також мав незвичне для літнього академіка захоплення — любив поезію і сам писав добрі вірші, які іноді читав своїм учням у кабінеті чи на дачі. На березі Чорного моря, в Аркадії, на Малому Фонтані вчений любив малювати етюди. Фарбами зображував українську Одесу, яка стала йому рідною, та море.

Ім'я Володимира Петровича Філатова було огорнуто якоюсь таємничістю. Багато людей уявляли його чарівником з магічною силою зцілювати незрячих. Його знала вся велика Радянська країна. Важко назвати іншого видатного вченого, до якого б так шанобливо ставилася вища державна і партійна верхівка Союзу РСР. І це при тому, що академік Філатов був глибоко віруючою людиною. У житті та лікарській діяльності він неухильно сповідував принципи: «РОЗУМ, ВІРА, НАУКА». До речі, таких же принципів нерозривної єдності віри й науки дотримується й наш славний краянин, уродженець с. Москалівка на Лановеччині Іван Климишин — видатний український і європейський астроном та богослов [8]. Як висловився І. Климишин, дві речі наповнюють душу все новим та зростаючим подивом і благоговінням. І все частіше нормальна людина розмірковує про них — зоряне небо наді мною та моральний закон у мені.

Література

1. *Чир'єв // Енциклопедія українознавства / За ред. В. Кубійовича. — Т. 10. — Львів, 2000. — С. 3750.*
2. *Мечников Ілля Ілліч // Лауреати Нобелівської премії. Енциклопедичний довідник. Видання ювілейне / Довгий С.О., Литвин В.М., Солоіденко В.Б. — Київ: ДІА, 2001. — С. 55.*
3. *Илья Ильич Мечников // Федоровский Гжегож. Шеренга великих медиков. Варшава: Наша Ксенгарня, 1975. — С. 132.*
4. *Блох А.М. Советский Союз в интерьере нобелевських премий. Факты. Документы. Размышления. Комментарии. — 2-е изд., перераб и доп. — Москва: ФИЗМАТЛИТ, 2005. — С. 346.*
5. *Філатов Володимир // Енциклопедія українознавства / За ред.. В. Кубійовича. — Т. 9. — Львів, 2000. — С. 3507.*
6. *Бэр К.М., Греб К. Шеренга великих биологов. — Printed in Poland. Zaklady Graficzne w Toruniu, 1971. — С. 71.*
7. *Пучковская Надежда. В.П. Филатов. — Москва: Медкнига, 1969. — С. 4.*
8. *Климишин Іван. Вчені знаходять Бога. — Івано-Франківськ: «Нова зоря», 1999. — С. 12.*